

~ ๑ ~

คู่มือ

พระไตรปิฎกฉบับแปลคำต่อคำกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสู่สังคมโลก

ประจำปี ๒๕๖๗

Word-by-Word Translation Tipitaka and
Buddhism Propagation to Global Society

๒๐๒๔

พระไตรปิฎก เล่มที่ ๓๙

พระอภิธรรมปิฎก ยมกปกรณ์ ภาค ๒

ได้รับทุนอุดหนุนโครงการจากสำนักงานการวิจัยแห่งชาติ

ปีงบประมาณ ๒๕๖๗

คู่มือ การเรียนรู้
พระไตรปิฎก ฉบับแปลโดยศัพท์ (คำต่อคำ)

พระไตรปิฎก เล่มที่ ๓๙
พระอภิธรรมปิฎก ยมกปกรณ์ ภาค ๒

คำชี้แจง

วัตถุประสงค์ของการจัดทำคู่มือการเรียนรู้พระไตรปิฎกฉบับแปลโดยศัพท์ (Word-by-Word Tipitaka Translation) มี ๒ ประการหลัก คือ ๑. เพื่อให้เกิดความเข้าใจในความหมายของศัพท์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกฉบับบาลี ที่เป็นอักษรไทยและอักษรโรมัน ทุกคำ ๒. เพื่อให้ความหมายของศัพท์แต่ละคำที่ปรากฏในพระไตรปิฎกทั้ง ๔๕ เล่ม ได้ช่วยสร้างให้ภาษาบาลีเป็นภาษาที่คงอยู่และสืบเนื่องคู่กับพระพุทธศาสนา

พระไตรปิฎก เล่มที่ ๓๙ คือ พระอภิธรรมปิฎก ยมกปกรณ์ ภาค ๒ เป็นคัมภีร์อธิบายหลักธรรมสำคัญให้เห็นความหมายและขอบเขตอย่างชัดเจน และทดสอบความรู้อย่างลึกซึ้ง ด้วยวิธีตั้งคำถามย้อนกันเป็นคู่ๆ (ยมก แปลว่า คู่) โดยการถาม-ตอบ อธิบายหลักธรรมเพิ่มเติมจากภาค ๑ อีก ๓ เรื่อง คือ คือ ๑) จิตตยมก กล่าวถึง ลักษณะของ จิต และความเป็นไปของจิต ๒) ฐัมมยมก กล่าวถึง ธรรมเป็นคู่คือธรรม ว่าด้วย กุศล อกุศล อภัยกถุ และแจกแจงบทอธิบายหลักโดยรวม (นิทเทส) แจกแจงความเป็นไปของธรรมต่างๆ (ปวัตติวาร) และว่าด้วยการทำให้เกิดของธรรมต่างๆ (ภาวนาวาร) ๓) อินทริยยมก กล่าวถึง ธรรมเป็นคู่คืออินทรีย์ ได้แก่ ธรรมที่เป็นใหญ่ในหน้าที่ของตน ประกอบด้วยอินทรีย์ ๒๒ อันได้แก่ (๑) จักขุนทรีย์ ได้แก่ ความเป็นใหญ่ในประสาทตา (๒) โสณินทรีย์ การได้ยินเสียง (๓) ชานินทรีย์ การรู้กลิ่น (๔) ชิวหินทรีย์ การรู้รส (๕) กายินทรีย์ การสัมผัส ๖ มนินทรีย์ การรับอารมณ์ (๗) อิตถินทรีย์ ความเป็นหญิง (๘) ปุริสินทรีย์ ความเป็นชาย (๙) ชีวิตินทรีย์ การรักษารูปและนาม (๑๐) สุขินทรีย์ การเสวยความสุขกาย (๑๑) ทุกชินทรีย์ การเสวยความทุกข์กาย (๑๒) โสมนัสสินทรีย์ การเสวยความสุขใจ (๑๓) โทมนัสสินทรีย์ ความทุกข์ใจ (๑๔) อุเปกชินทรีย์ การเสวยอารมณ์ เป็นกลางๆ (๑๕) สัทธินทรีย์ ความเชื่อต่อสิ่งที่ควรเชื่อ (๑๖) วิริยินทรีย์ ความเพียร (๑๗) สตินทรีย์ การระลึกรู้ชอบ (๑๘) สมาธินทรีย์ การตั้งมั่นในอารมณ์เดียว (๑๙) ปัญญินทรีย์ การรู้ตามความเป็นจริง (๒๐) อนัญญัตถัญญัสสามิตินทรีย์ การรู้แจ้งอริยสัจจะ ๔ ที่ตนไม่เคยรู้ (๒๑) อัญญินทรีย์ การรู้แจ้งอริยสัจจะ ๔ ที่ตนเคยรู้ (๒๒) อัญญาตาวินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองในการรู้แจ้งอริยสัจจะ ๔ สิ้นสุดแล้ว ดังนี้ แจกแจงอธิบายเป็น ๓ ลักษณะการณ์เหมือนข้างต้น

คู่มือการศึกษาพระไตรปิฎกฉบับแปลคำต่อคำนี้ คณะผู้ดำเนินการได้พยายามอย่างยิ่งในการสร้างความเข้าใจให้เกิดขึ้นกับพุทธศาสนิกชนและผู้สนใจศึกษาความหมาย ในการแปลคำศัพท์ที่แสดงด้วยการแปลบาลีซึ่งเป็นภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงใช้แสดงธรรมเทศนา ในขณะเดียวกัน คณะผู้ดำเนินการ ได้สรุปประเด็นของธรรมที่สำคัญ ควรแก่การเรียนรู้ และการนำมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตของแต่ละคนให้บรรลุจุดหมายที่เป็นความสงบสุขสูงสุดของชีวิต การจัดทำคู่มือจึงแบ่งออกเป็นบท ในแต่ละบทก็จะเป็นการกล่าวถึงธรรมที่บรรจุอยู่ในแต่ละส่วนของเล่ม พร้อมกับยกตัวอย่างของพระบาลีที่เกี่ยวข้องกับธรรมที่สรุปมาให้ศึกษา ผู้ใช้คู่มือจึงจะศึกษาถึงคำอธิบายธรรม มีบาลีประกอบต่อด้วยบทแปลแบบคำต่อคำ และตามด้วยบทแปลโดยความที่ได้จากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙.

เนื้อหา	สารบัญ	หน้า
คำชี้แจง		๓
บทที่ ๑ จิตตยมก: สุธธจิตตสามัญญะ		๕
บทที่ ๒ จิตตยมก: อุทเทสแห่งธรรมวาร		๙
บทที่ ๓ ธัมมยมก: ปัจจุปปันนวาร		๑๓
บทที่ ๔ ธัมมยมก: อุปปาทวาร		๑๖
บทที่ ๕ อินทริยยมก: ปณณัตติวาร		๒๐
บทที่ ๖ อินทริยยมก: จักขุนทริยมูลกนัย		๒๕

บทที่ ๑

จิตตยมก: สุธตจิตตสามัญญะ

คำว่า จิต แปลว่า ธรรมชาติที่รู้อารมณ์, สภาพที่นึกคิด, ความคิด, ใจ ในภาษาบาลี มีคำไวพจน์ของจิตหลายคำ เช่น มโน มานสิ วิญญานํ หทยํ เจโต ในภาษาไทยใช้คำเหล่านี้คือ มนะ มโน มนัส มานัส วิญญาน หทัย เจต เจตะ เป็นความหมายของจิต

จิตที่แปลว่า ธรรมชาติที่รู้อารมณ์ นั้นหมายถึงรู้อารมณ์ด้วยอาการต่าง ๆ โดยการจับคู่กันของอายตนะภายในกับภายนอก คือ

๑. รู้รูปารมณ์ทางตา คือ การเห็นรูป
๒. รู้สัททารมณ์ทางหู คือ การได้ยินเสียง
๓. รู้คันธารมณ์ทางจมูก คือ การได้กลิ่น
๔. รู้รสารมณ์ทางลิ้น คือ การลิ้มรส
๕. รู้โณภูัพพารมณ์ทางกาย คือ การรู้สึกผัสสะหรือการสัมผัส
๖. รู้ธัมมารมณ์ทางใจ คือ การนึกคิด ตามตัวอย่างบาลี ดังนี้.

ตัวอย่าง

๑. บาลี

๑. สุธตจิตตสามัญญ

๑. ปุคคลวโร

๑. อุปุปาทนิโรธกาลสมณทวโร

๑. (ก) ยสส จิตตํ อุปุปชติ น นิรุณติ ตสส จิตตํ นิรุณิสสติ น อุปุปชิสสติ?
- (ข) ยสส วา ปน จิตตํ นิรุณิสสติ น อุปุปชิสสติ ตสส จิตตํ อุปุปชติ น นิรุณติ?
- (ก) ยสส จิตตํ น อุปุปชติ นิรุณติ ตสส จิตตํ น นิรุณิสสติ อุปุปชิสสติ?
- (ข) ยสส วา ปน จิตตํ น นิรุณิสสติ อุปุปชิสสติ ตสส จิตตํ น อุปุปชติ นิรุณติ?

(๒) อุปุปาทูปปนวโร

๒. (ก) ยสส จิตตํ อุปุปชติ ตสส จิตตํ อุปปนํ?
- (ข) ยสส วา ปน จิตตํ อุปปนํ ตสส จิตตํ อุปุปชติ?
- (ก) ยสส จิตตํ น อุปุปชติ ตสส จิตตํ น อุปปนํ?
- (ข) ยสส วา ปน จิตตํ น อุปปนํ ตสส จิตตํ น อุปุปชติ?

(๓) นิโรธูปปนาวาโร

๓. (ก) ยสส จิตตํ นิรุชฌมติ ตสส จิตตํ อุปปนํ?
(ข) ยสส วา ปน จิตตํ อุปปนํ ตสส จิตตํ นิรุชฌมติ?
(ก) ยสส จิตตํ น นิรุชฌมติ ตสส จิตตํ น อุปปนํ?
(ข) ยสส วา ปน จิตตํ น อุปปนํ ตสส จิตตํ น นิรุชฌมติ?

๒. การแปลคำต่อคำ

[๑. สุธธจิตตสามณญ์ – ความเป็นแห่งส่วนที่เสมอกันแห่งจิตที่หมดจดแล้ว/

[๑. ปุคฺคลวาโร – วาระเป็นเครื่องแสดงซึ่งบุคคล]/

๑. อุปปาทนิโรธกาสสมภทวาโร – วาระเป็นเครื่องแสดงซึ่งการปะปนกันแห่งกาลทั้งเป็นที่เกิดขึ้นทั้งเป็นที่ดับลง/

๑. (ก) “ยสส – ผู้ใด/ [ปุคฺคลสฺส – ของบุคคล]/ จิตตํ – จิต/ อุปฺปชฺชติ – ย่อมเกิดขึ้น/ น นิรุชฌมติ – ย่อมไม่ดับลง/ ตสส – ผู้นั้น/ [ปุคฺคลสฺส – ของบุคคล]/ จิตตํ – จิต/ นิรุชฌมฺมสฺสติ – จักดับลง/ น อุปฺปชฺชิสฺสติ? – จักไม่เกิดขึ้น?/

(ข) “ยสส – ผู้ใด/ วา ปน – ก็ หรือว่า/ [ปุคฺคลสฺส – ของบุคคล]/ จิตตํ – จิต/ นิรุชฌมฺมสฺสติ – จักดับลง/ น อุปฺปชฺชิสฺสติ – จักไม่เกิดขึ้น/ ตสส – ผู้นั้น/ [ปุคฺคลสฺส – ของบุคคล]/ จิตตํ – จิต/ อุปฺปชฺชติ – ย่อมเกิดขึ้น/ น นิรุชฌมติ? – ย่อมไม่ดับลง?/

(ก) “ยสส – ผู้ใด/ [ปุคฺคลสฺส – ของบุคคล]/ จิตตํ – จิต/ น อุปฺปชฺชติ – ย่อมไม่เกิดขึ้น/ นิรุชฌมติ – ย่อมดับลง/ ตสส – ผู้นั้น/ [ปุคฺคลสฺส – ของบุคคล]/ จิตตํ – จิต/ น นิรุชฌมฺมสฺสติ – จักไม่ดับลง/ อุปฺปชฺชิสฺสติ? – จักเกิดขึ้น?/

(ข) “ยสส – ผู้ใด/ วา ปน – ก็ หรือว่า/ [ปุคฺคลสฺส – ของบุคคล]/ จิตตํ – จิต/ น นิรุชฌมฺมสฺสติ – มิใช่จักดับลง/ อุปฺปชฺชิสฺสติ – จักเกิดขึ้น/ ตสส – ผู้นั้น/ [ปุคฺคลสฺส – ของบุคคล]/ จิตตํ – จิต/ น อุปฺปชฺชติ – ย่อมไม่เกิดขึ้น/ นิรุชฌมติ. – ย่อมดับลง/

(๒) อุปปาทุปนาวาโร

– วาระเป็นเครื่องแสดงซึ่งการเกิดขึ้นและธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว/

๒. (ก) “ยสส – ผู้ใด/ [ปุคฺคลสฺส – ของบุคคล]/ จิตตํ – จิต/ อุปฺปชฺชติ – ย่อมเกิดขึ้น/ ตสส – ผู้นั้น/ [ปุคฺคลสฺส – ของบุคคล]/ จิตตํ – จิต/ อุปฺปนํ? – เกิดขึ้นแล้ว?/

(ข) “ยสส – ผู้ใด/ วา ปน – ก็ หรือว่า/ [ปุคฺคลสฺส – ของบุคคล]/ จิตตํ – จิต/ อุปฺปนํ – เกิดขึ้นแล้ว/ ตสส – ผู้นั้น/ [ปุคฺคลสฺส – ของบุคคล]/ จิตตํ – จิต/ อุปฺปชฺชติ? – ย่อมเกิดขึ้น?/

(ก) “ยสส – ผู้ใด/ [ปุคฺคลสฺส – ของบุคคล]/ จิตตํ – จิต/ น อุปฺปชฺชติ – ย่อมไม่เกิดขึ้น/ ตสส – ผู้นั้น/ [ปุคฺคลสฺส – ของบุคคล]/ จิตตํ – จิต/ น อุปฺปนํ? – ไม่เกิดขึ้นแล้ว?/

(ข) “ยสส – ผู้ใด/ วา ปน – ก็ หรือว่า/ [ปุคฺคลสฺส – ของบุคคล]/ จิตตํ – จิต/ น อุปฺปนํ – ไม่เกิดขึ้นแล้ว/ ตสส – ผู้นั้น/ [ปุคฺคลสฺส – ของบุคคล]/ จิตตํ – จิต/ น อุปฺปชฺชติ? – ย่อมไม่เกิดขึ้น?/

๓. การแปลโดยความ

๑. สุทธจิตตสามัญญะ

๑. บุคคลวาร

๑. อุปปาทนิโรธกาลสัมภทวาร

[๑] จิตของบุคคลใดกำลังเกิด ไม่ใช่กำลังดับ
จิตของบุคคลนั้นก็จักดับ ไม่ใช่ จักเกิดใช้ใหม่
จิตของบุคคลใดจักดับ ไม่ใช่จักเกิด จิตของบุคคลนั้นก็กำลังเกิด ไม่ใช่กำลังดับใช้ใหม่
จิตของบุคคลใดไม่ใช่กำลังเกิด แต่กำลังดับ จิตของบุคคลนั้นก็ไม่ใช่จักดับ แต่จักเกิดใช้ใหม่
จิตของบุคคลใดไม่ใช่จักดับ แต่จักเกิด จิตของบุคคลนั้นก็ไม่ใช่กำลังเกิด แต่กำลังดับมีใหม่ (๖๓)

๒. อุปปาทุปปันนวาร

[๒] จิตของบุคคลใดกำลังเกิด จิตของบุคคลนั้นก็เกิดแล้วใช้ใหม่
จิตของบุคคลใดเกิดแล้ว จิตของบุคคลนั้นก็กำลังเกิดใช้ใหม่
จิตของบุคคลใดไม่ใช่กำลังเกิด จิตของบุคคลนั้นก็ไม่ใช่เกิดแล้วใช้ใหม่
จิตของบุคคลใดไม่ใช่เกิดแล้ว จิตของบุคคลนั้นก็ไม่ใช่กำลังเกิดใช้ใหม่ (๖๔)

๓. นิโรธูปันนวาร

[๓] จิตของบุคคลใดกำลังดับ จิตของบุคคลนั้นก็เกิดแล้วใช้ใหม่
จิตของบุคคลใดเกิดแล้ว จิตของบุคคลนั้นก็กำลังดับใช้ใหม่
จิตของบุคคลใดไม่ใช่กำลังดับ จิตของบุคคลนั้นก็ไม่ใช่เกิดแล้วใช้ใหม่
จิตของบุคคลใดไม่ใช่เกิดแล้ว จิตของบุคคลนั้นก็ไม่ใช่กำลังดับใช้ใหม่ (๖๕)^๑

^๑ อภ.ย. (ไทย) ๓๙/๑-๓/๑-๒.

๔. สรุป

ในบทนี้ กล่าวถึงการถามตอบเกี่ยวกับจิตที่กำลังเกิด ไม่ใช่จิตที่กำลังดับ จิตที่จักดับ ไม่ใช่จิตที่จักเกิด และมีไม่ใช่จิตที่จักดับ ไม่ใช่จิตที่จักเกิด ซึ่งมีวาระย่อยทั้ง ๓ วาระนี้ต่างประกอบด้วยอันตรวาระจำนวน ๑๔ วาระ คือ

๑. อุปาทานิโรธกาลสัมภทวาร ได้แก่ วาระที่ว่าด้วยการเกิดและการดับคละกันระหว่างปัจจุบันกับอนาคต
๒. อุปาทูปันนวาร ได้แก่ วาระที่ว่าด้วยการเกิดของจิต โดยใช้ศัพท์อุปาทะ และอุปันนะ ซึ่งแปลว่า เกิดเหมือนกัน ใช้ในความหมายต่างกัน คือคำว่า อุปาทะ หมายถึง อุปาททขณะ แปลว่า ขณะเกิด (เพียงขณะเดียว) ส่วนคำว่า อุปันนะ แปลว่า เกิดแล้ว หมายถึง อุปาททสมังคี คือพร้อมกับการเกิดและยังไม่มีถึง ภัททขณะ คือขณะดับ อุปันนจิต จึงหมายถึงจิต ที่อยู่ในช่วงระหว่างอุปาททขณะกับภัททขณะ
๓. นิโรธูปันนวาร ได้แก่ วาระที่ว่าด้วยการดับและการเกิดของจิต
๔. อุปาททวาร ได้แก่ วาระที่ว่าด้วยการเกิดของจิต
๕. นิโรธวาระ ได้แก่ วาระที่ว่าด้วยการดับของจิต
๖. อุปาทานิโรธวาระ ได้แก่ วาระที่ว่าด้วยการเกิดและการดับของจิต
๗. อุปปัชชมานนนิโรธวาระ ได้แก่ วาระที่ว่าด้วยขณะเกิดไม่ใช่ขณะดับของจิต
๘. อุปปัชชมานูปันนวาร ได้แก่ วาระที่ว่าด้วยขณะเกิดของจิตด้วยศัพท์ อุปปัชช มานะ (กำลังเกิด) และอุปันนะ (เกิดแล้วหรือเคยเกิด)
๙. นิรุชฌมานูปันนวาร ได้แก่ วาระที่ว่าด้วยการดับ (ขณะดับ) และการเกิด (เกิดแล้ว, เคยเกิด)
๑๐. อุปันนูปาททวาร ได้แก่ วาระที่ว่าด้วยการเกิดของจิต (เกิดแล้วหรือกำลังเกิด)
๑๑. อตีตानาคตวาระ ได้แก่ วาระที่ว่าด้วยการเกิดของจิตที่เป็นอดีตและอนาคต
๑๒. อุปันนูปปัชชมานวาร ได้แก่ วาระที่ว่าด้วยการเกิดของจิต (เกิดแล้ว เคยเกิด หรือกำลังเกิด)
๑๓. นิรุทธนิรุชฌมานวาร ได้แก่ วาระที่ว่าด้วยการดับของจิต (ดับแล้ว เคยดับหรือ กำลังดับ)
๑๔. อตักกัณตกาลวาระ ได้แก่ วาระที่ว่าด้วยการเกิดที่ก้าวล่วงไปแล้ว ก้าวพ้นไปแล้ว^๒

ข้อคิดตามหลักธรรม

จิตจะเกิด ตั้งอยู่หรือดับไป จักเกิดขึ้น กำลังเกิดขึ้น หรือดับไป เป็นเรื่องของจิต ผู้ปฏิบัติมีหน้าที่กำหนดรู้จิตที่เป็นปัจจุบันเท่านั้น จิตที่ล่วงไปแล้ว หรือที่จักเกิดขึ้นไม่สำคัญเท่าจิตในปัจจุบัน ความทุกข์ที่ล่วงไปแล้วก็ไม่ควรไปคำนึงถึง ส่วนความทุกข์ในอนาคตยังไม่เกิดขึ้นจึงไม่ต้องไปกังวลจิต ขอให้กำหนดดูจิตที่เป็นปัจจุบันเท่านั้น.

^๒ พระเทพสุวรรณเมธี, รศ.ดร. (สุชาติ กิตติปัญญา/หวลจิตต์), พระไตรปิฎกปริทรรศน์ เล่ม ๓๙, (นครปฐม: นิติธรรมการพิมพ์, ๒๕๖๔), หน้า ๒๙๖-๒๙๗.

บทที่ ๒

จิตตยมก: อุทเทศแห่งธรรมวาร

ในบทนี้ ขอแนะนำเพียงบทเดียว คือ จิตมีระคะ (สราค์ จิตต์) โดยจำแนกตามอันตรวาร์ที่ ๑ ของนิเทศวารเท่านั้น ที่เหลือผู้ศึกษาจึงจำแนกโดยนัยนี้ และให้จำแนกตามอันตรวาร์อื่นๆ โดยอนุโลมตามสุทธจิตตสามัญญะ อนึ่งเนื่องจากพระบาลีที่ทรงแสดงไว้โดยย่อ ไม่จบข้อความของแต่ละบท จึงขอขยาย ให้เต็มบทโดยอนุโลมตามข้อความในสุทธจิตตสามัญญะ ตามตัวอย่างบาลีดังนี้.

ตัวอย่าง

๑. บาลี

๒. สุตตนตจิตตมัสสกาวิเสโส

๑๑๔. ยสส สราค์ จิตต์ อุปฺปชฺชติ น นิรุชฺชติ ตสส สราค์ จิตต์ นิรุชฺชิสฺสติ น อุปฺปชฺชิสฺสตีติ?

สราคปจฺฉิมจิตตสฺส อุปฺปาทกฺขณ เตสํ สราค์ จิตต์ อุปฺปชฺชติ น นิรุชฺชติ นิรุชฺชิสฺสติ น อุปฺปชฺชิสฺสติ. อิตเรสํ สราคจิตตสฺส อุปฺปาทกฺขณ เตสํเปฯ.

๓. อภิธมมจิตตมัสสกาวิเสโส

๑๑๕. ยสส กุสลํ จิตต์ อุปฺปชฺชติ น นิรุชฺชติ ตสส กุสลํ จิตต์ นิรุชฺชิสฺสติ น อุปฺปชฺชิสฺสตีติ?

ปจฺฉิมกุสลจิตตสฺส อุปฺปาทกฺขณ เตสํ กุสลํ จิตต์ อุปฺปชฺชติ น นิรุชฺชติ นิรุชฺชิสฺสติ น อุปฺปชฺชิสฺสติ. อิตเรสํ กุสลจิตตสฺส อุปฺปาทกฺขณ เตสํเปฯ.

ยสส วา ปนฯเปฯ? อามนฺตาฯเปฯ.

๑๑๖. ยสส อกุสลํ จิตต์ อุปฺปชฺชติ น นิรุชฺชติฯเปฯ. ยสส อพฺยาगतํ จิตต์ อุปฺปชฺชติ น นิรุชฺชติฯเปฯ.

(มุลยมกํ จิตตยมกํ ธมฺมยมกนฺติ ตีณิ ยมกานิ ยาว สรณฺอรณฯ คจฺฉนฺติ.)

จิตตยมกํ นิฏฐิตํ.

๒. การแปลคำต่อคำ

๒. สุตตันตจิตตมิสสกาวิเสโส – สุตตันตจิตตมิสสกาวิเสโส/

๑๑๔. ยสฺส – ผู้ใด/ [ปุคคลสฺส – ของบุคคล]/ สราคํ – ที่ เป็นไป กับ ด้วย ความ กำหนด/ จิตฺตํ – จิต/ อุปฺปชฺชติ – ย่อมเกิดขึ้น/ น นิรุชฺชติ – ย่อมไม่ดับลง/ ตสฺส – ผู้นั้น/ [ปุคคลสฺส – ของบุคคล]/ สราคํ – ที่ เป็นไป กับ ด้วย ความ กำหนด/ จิตฺตํ – จิต/ นิรุชฺชติสสตี – จักดับลง/ น อุปฺปชฺชติสสตี”ติ? – จักไม่เกิดขึ้น”ดังนี้?/

สรากปัจฉิมจิตตสฺส – แห่งจิตที่เกิดขึ้นแล้วในภายหลังที่มีความกำหนด/ อุปฺปาทกฺขณ – ในขณะที่ เป็น ที่ เกิดขึ้น/ เตสํ – เหล่านั้น/ [ปุคคลานํ – ของบุคคลทั้งหลาย]/ สราคํ – ที่ เป็นไป กับ ด้วย ความ กำหนด/ จิตฺตํ – จิต/ อุปฺปชฺชติ – ย่อมเกิดขึ้น/ น นิรุชฺชติ – ย่อมไม่ดับลง/ นิรุชฺชติสสตี – จักดับลง/ น อุปฺปชฺชติสสตี. – จักไม่เกิดขึ้น/

อิตรสํ – เหล่านอกนี้/ [ปุคคลานํ – ของบุคคลทั้งหลาย]/ สรากจิตตสฺส – แห่งจิตที่มีความกำหนด/ อุปฺปาทกฺขณ – ในขณะที่เป็น ที่ เกิดขึ้น/ เตสํเปว – เหล่านั้น ฯลฯ/ [ปุคคลานํ – ของบุคคลทั้งหลาย]/

[ปุคคลธมฺมนิทฺเทโส – นิทเทสแห่งบุคคลธมฺมวาร/ นิฏฐิต – จบแล้ว]/

๓. อภิธมฺมจิตตมิสสกาวิเสโส – อภิธมฺมจิตตมิสสกาวิเสโส/

๑๑๕. ยสฺส – ผู้ใด/ [ปุคคลสฺส – ของบุคคล]/ กุสลํ – ที่ เป็น กุศล/ จิตฺตํ – จิต/ อุปฺปชฺชติ – ย่อมเกิดขึ้น/ น นิรุชฺชติ – ย่อมไม่ดับลง/ ตสฺส – ผู้นั้น/ [ปุคคลสฺส – ของบุคคล]/ กุสลํ – ที่ เป็น กุศล/ จิตฺตํ – จิต/ นิรุชฺชติสสตี – จักดับลง/ น อุปฺปชฺชติสสตี”ติ? – จักไม่เกิดขึ้น”ดังนี้?/

ปัจฉิมกุสลจิตตสฺส – แห่งจิตที่เป็นกุศลดวงสุดท้าย/ อุปฺปาทกฺขณ – ในขณะที่เป็น ที่ เกิดขึ้น/ เตสํ – เหล่านั้น/ [ปุคคลานํ – ของบุคคลทั้งหลาย]/ กุสลํ – ที่ เป็น กุศล/ จิตฺตํ – จิต/ อุปฺปชฺชติ – ย่อมเกิดขึ้น/ น นิรุชฺชติ – ย่อมไม่ดับลง/ นิรุชฺชติสสตี – จักดับลง/ น อุปฺปชฺชติสสตี. – จักไม่เกิดขึ้น/

อิตรสํ – เหล่านอกนี้/ [ปุคคลานํ – ของบุคคลทั้งหลาย]/ กุสลจิตตสฺส – แห่งจิตที่เป็นกุศล/ อุปฺปาทกฺขณ – ในขณะที่เป็น ที่ เกิดขึ้น/ เตสํเปว – เหล่านั้น ฯลฯ/ [ปุคคลานํ – ของบุคคลทั้งหลาย]/

ยสฺส – ผู้ใด/ [ปุคคลสฺส – ของบุคคล]/ วา ปนฯเปว? – ก็ หรือว่า ฯลฯ? อามนฺตฯเปว – ใช่ ฯลฯ/

๑๑๖. ยสฺส – ผู้ใด/ [ปุคคลสฺส – ของบุคคล]/ อกุสลํ – ที่ เป็น อกุศล/ จิตฺตํ – จิต/ อุปฺปชฺชติ – ย่อมเกิดขึ้น/ น นิรุชฺชติฯเปว – ย่อมไม่ดับลง ฯลฯ/

ยสฺส – ผู้ใด/ [ปุคคลสฺส – ของบุคคล]/ อพฺยายกํ – เป็นธรรมที่ไม่ทรงพยากรณ์แล้ว/ จิตฺตํ – จิต/ อุปฺปชฺชติ – ย่อมเกิดขึ้น/ น นิรุชฺชติฯเปว – ย่อมไม่ดับลง ฯลฯ/

[มฺลยมกํ – คู่แห่งธรรมที่เป็นรากเหง้า/ จิตฺตยมกํ – คู่แห่งจิต/ ธมฺมยมกนฺติ – คู่แห่งธรรม คือ/ ติณิ – ๓ ประการ/ ยมกานิ – คู่ทั้งหลาย/ ยาว – เพียงไร/ สรณฺอรณฯ – แต่ธรรมที่เป็นไป กับ ด้วย กรรม เป็นเหตุ ร้อง ให้ และ ที่ มี กรรม เป็นเหตุ ร้อง ให้ หามิได้/ คจฺจนฺติ. – ย่อมดำเนินไป/

[มิสฺสกาวิเสโส – การยกขึ้นแสดงแห่งมิสสกาวิเสโส/ นิฏฐิต – จบแล้ว]/

[นิทเทสวาโร – นิทเทสวาร/ นิฏฐิต – จบแล้ว]/

จิตฺตยมกํ – จิตตยมก/ นิฏฐิต. – จบแล้ว/

๓. การแปลโดยความ

๒. สุตตันตจิตตมิสสกวิเสส

[๑๑๔] อนฺ. จิตมีราคะของบุคคลใดกำลังเกิด ไม่ใช่กำลังดับ จิตมีราคะของบุคคลนั้นก็จักดับ ไม่ใช่จักเกิดใช้ใหม่

วิ. ในอุปปาทขณะแห่งจิตที่มีราคะ จิตมีราคะของบุคคลเหล่านั้นกำลังเกิด ไม่ใช่กำลังดับ แต่จักดับ ไม่ใช่จักเกิด ในอุปปาทขณะแห่งจิตที่มีราคะของบุคคลนอกนี้ จิตที่มีราคะของบุคคลเหล่านั้น ฯลฯ

๓. อภิธัมมจิตตมิสสกวิเสส

[๑๑๕] อนฺ. จิตที่เป็นกุศลของบุคคลใดกำลังเกิด ไม่ใช่กำลังดับ จิตที่เป็นกุศลของบุคคลนั้นก็จักดับ ไม่ใช่จักเกิดใช้ใหม่

วิ. ในอุปปาทขณะแห่งจิตที่เป็นกุศลดวงสุดท้าย จิตที่เป็นกุศลของบุคคลเหล่านั้นกำลังเกิด ไม่ใช่กำลังดับ แต่จักดับ ไม่ใช่จักเกิด ในอุปปาทขณะแห่งจิตที่เป็นกุศลของบุคคลนอกนี้ จิตที่เป็นกุศลของบุคคลเหล่านั้น ฯลฯ

ปฏฺ. จิตที่เป็นกุศลของบุคคลใด ฯลฯ

วิ. ใช่ ฯลฯ

[๑๑๖] อนฺ. จิตที่เป็นอกุศลของบุคคลใดกำลังเกิด ไม่ใช่กำลังดับ ฯลฯ

อนฺ. จิตที่เป็นอัปายากฤตของบุคคลใดกำลังเกิด ไม่ใช่กำลังดับ ฯลฯ

(ยมก ๓ คือ มุลยมก จิตตยมก และธัมมยมก ดำเนินไปจนถึงสภาวธรรมที่เป็นเหตุให้สัตว์ร้องไห้และที่ไม่เป็นเหตุให้สัตว์ร้องไห้)

นิทเทสแห่งมิสสกวาร จบ.^๓

^๓ อภิ.ย. (ไทย) ๓๙/๑๑๔-๑๑๖/๔๓.

๔. สรุป

การถามแบบอนุโลมปุจฉา เช่น จิตมีราคะของบุคคลใดกำลังเกิด ไม่ใช่กำลังดับ จิตมีราคะของบุคคล นั้นก็จักดับ ไม่ใช่จักเกิดใช่ไหม

การถามแบบปฏิโลมปุจฉา เช่น จิตมีราคะของบุคคลใดจักดับ ไม่ใช่จักเกิด จิตมีราคะของบุคคลนั้นก็ กำลังเกิด ไม่ใช่กำลังดับใช่ไหม ได้รับคำตอบว่า ใช่.

คำถาม-ตอบแบบปัจจุบันนัย เช่น จิตมีราคะของบุคคลใดไม่ใช่กำลังเกิด แต่กำลังดับ จิตมีราคะของบุคคลนั้นก็ ไม่ใช่จักดับ แต่จักเกิดใช่ไหม

ปฏิโลมปุจฉา เช่น จิตมีราคะของบุคคลใดไม่ใช่จักดับ แต่จักเกิด จิตมีราคะของบุคคลนั้นก็ ไม่ใช่กำลังดับ แต่กำลังดับมีไหม ได้รับคำตอบว่า ใช่บ้าง ไม่ใช่บ้าง ไม่มีบ้าง.

อนุโลมปุจฉา เช่น จิตมีราคะใดกำลังเกิด ไม่ใช่กำลัง ดับ จิตมีราคะนั้นก็จักดับ ไม่ใช่จักเกิดใช่ไหม

ปฏิโลมปุจฉา เช่น จิตมีราคะใดจักดับ ไม่ใช่จักเกิด จิตมีราคะนั้นก็กำลังเกิด ไม่ใช่กำลังดับ ได้รับคำตอบว่า ใช่.

ข้อคิดตามหลักธรรม

ในจิตตยมกพระผู้มีพระภาคทรงแสดงจิตเป็น ๒ พวก คือ สุทธจิต และมิสสจิต ทรงจำแนกการเกิด-ดับของสุทธจิตไปตามอันตรवार ๑๔ วาระโดยละเอียดทั้งภาคอุทเทสและ ภาคนิทเทส ส่วนมิสสจิตนั้นมี ๒ พวก คือ มิสสจิตตามนัยแห่งพระสูตร ได้แก่ จิตตานุปัสสา ๑๖ บท ในมหาสติปัฏฐานสูตร ที่มกกาย มหาวรรค (พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๐) และตามนัยแห่ง พระอภิธรรม ได้แก่ มาติกา ๒๖๖ ในคัมภีร์ธัมมสังคณี ทรงแสดงไว้โดยย่อ แต่พอสังเกตได้ว่า ให้จำแนกอย่างเดียวกับสุทธจิตนั่นเอง เหตุที่ทรงจำแนกการเกิด-ดับของจิตด้วยวิธีการยมนี้นี้ ก็เพื่อให้เห็นลักษณะตามความเป็นจริงของจิต เมื่อเห็นถูกต้องแล้วจะคลายความยึดถือผิด ในนามธรรมและนำไปสู่ภูมิวิปัสสนาที่สูง ๆ ขึ้นไปได้.

บทที่ ๓

ธัมมยมก: ปัจจุปปันนวาร

ในธัมมยมก คำว่า ธรรม หมายถึง ธรรม ๓ อย่าง คือ กุศลธรรม อกุศลธรรม และ อัปยาคตธรรม กุศลธรรม แปลว่า ธรรมที่เป็นกุศล คือ ธรรมฝ่ายดี อกุศลธรรม แปลว่า ธรรมที่เป็นอกุศล คือ ธรรมฝ่ายชั่ว อัปยาคตธรรม แปลว่า ธรรมที่เป็นอัปยาคต คือ ธรรมที่เป็นกลางๆ ไม่ใช่ฝ่ายดี ไม่ใช่ฝ่ายชั่ว อนึ่ง คำว่า ธรรม ในพระอภิธรรม นิยม แปลว่า สภาวธรรม เพราะหมายถึง นิสสत्ตนิชชีวสภาโว คือ สภาวธรรมที่ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวะ คัมภีร์ธัมมสังคณีและ มาติกาโชติธัมมสังคณีสรุปตนิสสยะเรียกธรรม ๓ อย่างนี้ว่า กุศลตีกะ ซึ่งเป็นชื่อมาติกา คือ หมวดธรรมที่เป็นแม่บทที่ ๑ ในติกมาติกา ๒๒ และอธิบายองค์ธรรม ตามบาลีตัวอย่างดังนี้.

ตัวอย่าง

๑. บาลี

(๑) ปัจจุปปันนวาร

(ก) อนุโลมปุคฺคโล

๑๖๓. (ก) ยสฺส กุสลา ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ ตสฺส อกุสลา ธมฺมา นิรุชฺชนฺตฺติ? โน.

(ข) ยสฺส วา ปน อกุสลา ธมฺมา นิรุชฺชนฺติ ตสฺส กุสลา ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺตฺติ? โน.

(ก) ยสฺส กุสลา ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ ตสฺส อพฺยาคตา ธมฺมา นิรุชฺชนฺตฺติ? โน.

(ข) ยสฺส วา ปน อพฺยาคตา ธมฺมา นิรุชฺชนฺติ ตสฺส กุสลา ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺตฺติ? โน.

๑๖๔. (ก) ยสฺส อกุสลา ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ ตสฺส อพฺยาคตา ธมฺมา นิรุชฺชนฺตฺติ? โน.

(ข) ยสฺส วา ปน อพฺยาคตา ธมฺมา นิรุชฺชนฺติ ตสฺส อกุสลา ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺตฺติ? โน.

๒. การแปลคำต่อคำ

(๑) ปัจจุปปันนวาร – ปัจจุปปันนวาร/

(ก) อนุโลมปุคฺคโล – อนุโลมบุคคล/

๑๖๓. (ก) “ยสฺส – ผู้ใด/ [ปุคฺคฺลสฺส – ของบุคคล]/ กุสลา – ที่เป็นกุศล/ ธมฺมา – ธรรมทั้งหลาย/ อุปฺปชฺชนฺติ – ย่อมเกิดขึ้น/ ตสฺส – ผู้นั้น/ [ปุคฺคฺลสฺส – ของบุคคล]/ อกุสลา – ที่เป็นอกุศล/ ธมฺมา – ธรรมทั้งหลาย/ นิรุชฺชนฺตฺติ”ติ? – ย่อมดับลง”ดังนี้?/ โน. – หามิได้/

(ข) “ยสฺส – ผู้ใด/ วา ปน – ก็ หรือว่า/ [ปุคฺคฺลสฺส – ของบุคคล]/ อกุสลา – ที่เป็นอกุศล/ ธมฺมา – ธรรมทั้งหลาย/ นิรุชฺชนฺติ – ย่อมดับลง/ ตสฺส – ผู้นั้น/ [ปุคฺคฺลสฺส – ของบุคคล]/ กุสลา – ที่เป็นกุศล/ ธมฺมา – ธรรมทั้งหลาย/ อุปฺปชฺชนฺติ”ติ? – ย่อมเกิดขึ้น”ดังนี้?/ โน. – หามิได้/

(ก) “ยสฺส – ผู้ใด/ [ปุคฺคฺลสฺส – ของบุคคล]/ กุสลา – ที่เป็นกุศล/ ธมฺมา – ธรรมทั้งหลาย/ อุปฺปชฺชนฺติ –

ย่อมเกิดขึ้น/ ตสฺส – ผู้นั้น/ [ปุคฺคสฺส – ของบุคคล]/ อพฺยากตา – ที่ไม่ทรงพยากรณ์แล้ว/ ธมฺมา – ธรรมทั้งหลาย/ นิ
รุชฺฌณตี”ติ? – ย่อมดับลง”ดังนี้?/ โน. – หามิได้/

(ข) “ยสฺส – ผู้ใด/ วา ปน – ก็ หรือว่า/ [ปุคฺคสฺส – ของบุคคล]/ อพฺยากตา – ที่ไม่ทรงพยากรณ์แล้ว/ ธม
มา – ธรรมทั้งหลาย/ นิรุชฺฌณตี – ย่อมดับลง/ ตสฺส – ผู้นั้น/ [ปุคฺคสฺส – ของบุคคล]/ กุสลา – ที่เป็นกุศล/ ธมฺมา –
ธรรมทั้งหลาย/ อุปฺปชฺชนตี”ติ? – ย่อมเกิดขึ้น”ดังนี้?/ โน. – หามิได้/

๑๖๔. (ก) “ยสฺส – ผู้ใด/ [ปุคฺคสฺส – ของบุคคล]/ อกุสลา – ที่เป็นอกุศล/ ธมฺมา – ธรรมทั้งหลาย/
อุปฺปชฺชนตี – ย่อมเกิดขึ้น/ ตสฺส – ผู้นั้น/ [ปุคฺคสฺส – ของบุคคล]/ อพฺยากตา – ที่ไม่ทรงพยากรณ์แล้ว/ ธมฺมา –
ธรรมทั้งหลาย/ นิรุชฺฌณตี”ติ? – ย่อมดับลง”ดังนี้?/ โน. – หามิได้/

(ข) “ยสฺส – ผู้ใด/ วา ปน – ก็ หรือว่า/ [ปุคฺคสฺส – ของบุคคล]/ อพฺยากตา – ที่ไม่ทรงพยากรณ์แล้ว/ ธม
มา – ธรรมทั้งหลาย/ นิรุชฺฌณตี – ย่อมดับลง/ ตสฺส – ผู้นั้น/ [ปุคฺคสฺส – ของบุคคล]/ อกุสลา – ที่เป็นอกุศล/ ธมฺมา
– ธรรมทั้งหลาย/ อุปฺปชฺชนตี”ติ? – ย่อมเกิดขึ้น”ดังนี้?/ โน. – หามิได้/

๓. การแปลโดยความ

๑. ปัจจุปปันนวาร

อนุโลมบุคคล

[๑๖๓] อนุ. สภาวะธรรมที่เป็นกุศลของบุคคลใดกำลังเกิด สภาวะธรรมที่เป็นอกุศลของบุคคลนั้นก็กำลังดับไข่ม
วิ. ไม่ใช่

ปฏฺิ. สภาวะธรรมที่เป็นอกุศลของบุคคลใดกำลังดับ สภาวะธรรมที่เป็นกุศลของบุคคลนั้นก็กำลังเกิดไข่ม
วิ. ไม่ใช่

อนุ. สภาวะธรรมที่เป็นกุศลของบุคคลใดกำลังเกิด สภาวะธรรมที่เป็นอัปยา-กฤตของบุคคลนั้นก็กำลังดับไข่ม
วิ. ไม่ใช่

ปฏฺิ. สภาวะธรรมที่เป็นอัปยา-กฤตของบุคคลใดกำลังดับ สภาวะธรรมที่เป็นกุศลของบุคคลนั้นก็กำลังเกิดไข่ม
วิ. ไม่ใช่

[๑๖๔] อนุ. สภาวะธรรมที่เป็นอกุศลของบุคคลใดกำลังเกิด สภาวะธรรมที่เป็นอัปยา-กฤตของบุคคลนั้นก็กำลังดับ
ไข่ม

วิ. ไม่ใช่

ปฏฺิ. สภาวะธรรมที่เป็นอัปยา-กฤตของบุคคลใดกำลังดับ สภาวะธรรมที่เป็นอกุศลของบุคคลนั้นก็กำลังเกิดไข่ม
วิ. ไม่ใช่^๔

^๔ อภ.ย. (ไทย) ๓๙/๑๖๓-๑๖๔/๑๒๗-๑๒๘.

๔. สรุป

กุศลติกะ มี ๓ บท คือ (๑) กุสลา ธมมา เรียกว่า กุสลบท (๒) อกุสลา ธมมา เรียกว่า อกุสลบท (๓) อพยากตา ธมมา เรียกว่า อัพยากตบท

บทที่ ๑ กุสลา ธมมา หมายถึง สภาวธรรมทั้งหลายที่ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวะ แต่เป็น สภาวะ มีลักษณะไม่มีโทษ ให้ผลเป็นสุข ได้แก่ กุศลจิต ๒๑ เจตสิก ๓๘

บทที่ ๒ อกุสลา ธมมา หมายถึง สภาวธรรมทั้งหลายที่ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวะ แต่เป็น สภาวะ มีลักษณะเป็นโทษ ให้ผลเป็นทุกข์ ได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๒๗

บทที่ ๓ อพยากตา ธมมา หมายถึง สภาวธรรมทั้งหลายที่ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวะ เป็นแต่ สภาวะ มีลักษณะอื่นที่ไม่ใช่ทั้งกุศลและอกุศล ได้แก่ วิปากจิต ๓๖ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๓๘ รูป ๒๘ และนิพพาน

ข้อคิดตามหลักธรรม

วัตถุประสงค์ที่ทรงแสดงธัมมยมกมี ๓ ประการ คือ

๑. เพื่อให้เกิดญาณปริญญา คือ การกำหนดรู้จักสภาวธรรมที่เป็นกุศล ที่เป็นอกุศล และที่เป็นอัพยากตตามสภาวลักษณะ เช่น นี้ชื่อว่ากุศล นี้ชื่อว่า อกุศล นี้ชื่อว่า อัพยากต ดังที่ทรงแสดงไว้ในปณัตติวาร

๒. เพื่อให้เกิดตรีนปริญญา คือ การกำหนดรู้ชั้นพิจารณาสภาวธรรมทั้ง ๓ อย่างนั้นตามสภาวะที่เป็นจริง เช่น พิจารณาเห็นสภาวธรรมเหล่านั้นว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ดังที่ทรงแสดงไว้ในปวัตติวาร

๓. เพื่อให้เกิดปหานปริญญา คือ การกำหนดรู้ชั้นละเช่น ละนิจจสัญญา และ อนัตตสัญญาในสภาวธรรมเหล่านั้น เจริญอนัตตสัญญาให้ปรากฏ ดังที่ทรงแสดงไว้ในภาวนาวาร (ปริวาร).

บทที่ ๔

ธัมมยมก: อุปปาทวาร

บทนี้แสดงวิธีจับคู่แสดงเหมือนกับอายตณมก คือ ในหนึ่ง ๆ เช่น ในอนุโลมบุคคล อนุโลมโอกาส อนุโลมบุคคลโลกาส ยกอินทรีย์ตัวหนึ่งขึ้นเป็นมูลแล้วจับคู่กับอินทรีย์ถัดไปที่สามารถเกิดได้ เช่น ในอนุโลมบุคคลยกจักขุอินทรีย์เป็นมูล เรียกว่า จักขุอินทรีย์มูล จับคู่กับโสตอินทรีย์เป็นคู่แรก ต่อไปจับคู่กับฆานินทรีย์ อิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ อุเปกขินทรีย์ สัทธินทรีย์ ปัญฺณินทรีย์ และมณินทรีย์ จบจักขุอินทรีย์ มูลจะลัวต่อด้วย ฆานินทรีย์มูลจะ คือ ยกฆานินทรีย์เป็นมูล จับคู่กับอิตถินทรีย์ จบแล้วจับคู่กับมณินทรีย์แล้วยกอินทรีย์อื่นขึ้น เป็นมูลต่อไปเรื่อย ๆ จนครบรอบเป็นอันจบอนุโลมบุคคล ตามบาลีตัวอย่างดังนี้.

ตัวอย่าง

๑. บาลี

๒. ปวดติวโร

๑. อุปปาทวาร

(๑) ปจฺจุปฺปนฺนาวโร

(ก) อนุโลมบุคคลโล

๑๘๖. (ก) ยสฺส จกฺขุณฺทริยํ อุปฺปชฺชติ ตสฺส โสติณฺทริยํ อุปฺปชฺชติ?

สจฺจชฺชกฺขุณฺ ทสฺสอฺตกานํ อุปฺปชฺชนฺตานํ เตสํ จกฺขุณฺทริยํ อุปฺปชฺชติ โน จ เตสํ โสติณฺทริยํ อุปฺปชฺชติ. สจฺจชฺชกฺขุณฺ ทสฺสอฺตกานํ อุปฺปชฺชนฺตานํ เตสํ จกฺขุณฺทริยญฺจ อุปฺปชฺชติ โสติณฺทริยญฺจ อุปฺปชฺชติ.

(ข) ยสฺส วา ปน โสติณฺทริยํ อุปฺปชฺชติ ตสฺส จกฺขุณฺทริยํ อุปฺปชฺชติ?

สฺสอฺตกานํ อจฺจชฺชกฺขุณฺ ทสฺสอฺตกานํ อุปฺปชฺชนฺตานํ เตสํ โสติณฺทริยํ อุปฺปชฺชติ โน จ เตสํ จกฺขุณฺทริยํ อุปฺปชฺชติ. สฺสอฺตกานํ สจฺจชฺชกฺขุณฺ ทสฺสอฺตกานํ อุปฺปชฺชนฺตานํ เตสํ โสติณฺทริยญฺจ อุปฺปชฺชติ จกฺขุณฺทริยญฺจ อุปฺปชฺชติ.

๓. การแปลโดยความ

๒. ประวัติवार ๑. อุปาทวาร

๑. ปัจจุบันนवार

อนุโลมบุคคล

จักขุนทริยมูลกนัย

[๑๘๖] อนุ. จักขุนทริยของบุคคลใดกำลังเกิด โสตินทริยของบุคคลนั้นก็กำลังเกิดใช่ไหม

วิ. บุคคลผู้มีจักขุเกิดได้โสตะเกิดไม่ได้กำลังอุบัติ จักขุนทริยของบุคคลเหล่านั้นกำลังเกิด แต่โสตินทริยไม่ใช่กำลังเกิด บุคคลผู้มีจักขุและโสตะเกิดได้กำลังอุบัติ จักขุนทริยของบุคคลเหล่านั้นกำลังเกิดและโสตินทริยก็กำลังเกิด

ปฏฺ. โสตินทริยของบุคคลใดกำลังเกิด จักขุนทริยของบุคคลนั้นก็กำลังเกิด ใช่ไหม

วิ. บุคคลผู้มีโสตะเกิดได้จักขุเกิดไม่ได้กำลังอุบัติ โสตินทริยของบุคคล

เหล่านั้นกำลังเกิด แต่จักขุนทริยไม่ใช่กำลังเกิด บุคคลผู้มีโสตะและจักขุเกิดได้กำลังอุบัติ โสตินทริยของบุคคลเหล่านั้นกำลังเกิดและจักขุนทริยก็กำลังเกิด

อนุ. จักขุนทริยของบุคคลใดกำลังเกิด ฆานินทริยของบุคคลนั้นก็กำลังเกิดใช่ไหม

วิ. บุคคลผู้มีจักขุเกิดได้ฆานะเกิดไม่ได้กำลังอุบัติ จักขุนทริยของบุคคลเหล่านั้นกำลังเกิด แต่ฆานินทริยไม่ใช่กำลังเกิด บุคคลผู้มีจักขุและฆานะเกิดได้กำลังอุบัติ จักขุนทริยของบุคคลเหล่านั้นกำลังเกิดและฆานินทริยก็กำลังเกิด

ปฏฺ. ฆานินทริยของบุคคลใดกำลังเกิด จักขุนทริยของบุคคลนั้นก็กำลังเกิด ใช่ไหม

วิ. บุคคลผู้มีฆานะเกิดได้จักขุเกิดไม่ได้กำลังอุบัติ ฆานินทริยของบุคคลเหล่านั้นกำลังเกิด แต่จักขุนทริยไม่ใช่กำลังเกิด บุคคลผู้มีฆานะและจักขุเกิดได้กำลังอุบัติ ฆานินทริยของบุคคลเหล่านั้นกำลังเกิดและจักขุนทริยก็กำลังเกิด^๕

^๕ อภ.ย. (ไทย) ๓๙/๑๘๖/๒๔๙.

๔. สรุป

ในอายตณมก มีอายตนะที่ยกขึ้นเป็นมูลในรอบหนึ่ง ๆ ๔ ตัว คือ ๑. จักขุนทรีย์ ๒. ฆานายตนมุลกะ ๓. รุ
ปายตนมุล ๔. มนายตนมุลกะ ส่วนในอินทรีย์ยมก มี ๙ ตัว คือ ๑. จักขุนทรีย์มูลกะ ๒. มานินทรีย์มูลกะ ๓. อิตถินท
รียมูลกะ ๔. ปุริสินทรีย์มูลกะ ๕. ชีวิตินทรีย์มูลกะ ๖. โสมนัสสินทรีย์มูลกะ ๗. อุเปกขินทรีย์มูลกะ ๘. สัทธินทรีย์มูลกะ
๙. ปัญญินทรีย์มูลกะ

ตัวอย่าง จักขายตนมุลกะของอายตณมก อุปาทาหาร ๑. ปัจจุบันนาร อนุโลมบุคคล อนุโลมปุจฉา เช่น ยสส
จักขายตณฺ์ อุปปชชติ ตสส โสตายตณฺ์ อุปปชชติติ จักขายตนะของบุคคลใดกำลังเกิด โสตายตนะของบุคคลนั้นก็กำลัง
เกิด ไขใหม่ เป็นต้น

ข้อคิดตามหลักธรรม

อินทรีย์ที่ทรงแสดงมี ๑๖ ประการ ซึ่งมีข้อควรพิจารณาดังต่อไปนี้

๒.๑ อินทรีย์ ๖ คือ จักขุนทรีย์ โสตินทรีย์ ฆานินทรีย์ ชิวิตินทรีย์ กายินทรีย์ และมณินทรีย์ทรงแสดงไว้
เหมือนกับอายตณมกทุกประการ

๒.๒ มณินทรีย์ทรงแสดงไว้หลังปัญญินทรีย์

๒.๓ อิตถินทรีย์และปุริสินทรีย์เกิดได้เฉพาะในกามภูมิเท่านั้น และเกิดพร้อมกัน

๒.๔ ชีวิตินทรีย์แบ่งเป็น ๒ อินทรีย์ คือ รูปชีวิตินทรีย์และนามชีวิตินทรีย์ รูปชีวิตินทรีย์เกิดไม่ได้ในอรุ
ภูมิ เกิดได้ในอสัญญสัตตภูมิ นามชีวิตินทรีย์ เกิดไม่ได้ใน อสัญญสัตตภูมิ เกิดได้ในอรุภูมิ ส่วนในปัญจโวการภูมิ
ชีวิตินทรีย์ทั้งสองเกิดได้

๒.๕ โสมนัสสินทรีย์เกิดได้ในกามสุคติภูมิ ๗ และในพรหมโลก ๙ ภูมิแรก

๒.๖ อุเปกขินทรีย์เกิดได้ทุกภูมิ ยกเว้นอสัญญสัตตภูมิเท่านั้น

๒.๗ ปัญญินทรีย์เกิดได้ในปฏิสนธิจิต ๑๓ ที่สัมปยุตด้วยญาณและในจุติจิต ๑๓ ที่สัมปยุตด้วยญาณ

๒.๘ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ และสมาธิินทรีย์ เกิดได้ในสเหตุกปฏิสนธิจิต ๑๗ และสเหตุกจุติจิต

บทที่ ๕

อินทริยมก: ปณัตติวาร

ในบทนี้พระพุทธองค์ทรงจำแนกการเจริญมรรคด้วยขณะต่าง ๆ

๑. โสตาปัตติมรรคคัมภีรบุคคล ได้ชื่อว่าเป็นผู้กำลังเจริญอนัญญาตัญญูสามีนทรีย์

๒. สกทาคามีคัมภีรบุคคล สกทาคามีผลคัมภีรบุคคล อนาคามีคัมภีรบุคคล อนาคามี ผลคัมภีรบุคคล
อรหัตตมคัมภีรบุคคลและอรหัตตผลคัมภีรบุคคล ได้ชื่อว่า เป็นผู้ผ่านการเจริญ
อนัญญาตัญญูสามีนทรีย์แล้ว

๓. ภัทพบุรุษน ได้ชื่อว่า เป็นผู้จะเจริญอนัญญาตัญญูสามีนทรีย์ได้ในอนาคต

๔. สกทาคามีคัมภีรบุคคล อนาคามีคัมภีรบุคคล และอรหัตตมคัมภีรบุคคล ได้ชื่อ ว่า เป็นผู้
กำลังการเจริญอัญญินทรีย์แล้ว

๕. อรหัตตผลคัมภีรบุคคล ได้ชื่อว่า เป็นผู้ผ่านการเจริญอัญญินทรีย์แล้ว

๖. ภัทพบุรุษน โสตาปัตติมคัมภีรบุคคล และผลคัมภีรบุคคล ๓ (เว้นอรหัตตผลคัมภีรบุคคล) ได้ชื่อว่า
เป็นผู้จะเจริญอัญญินทรีย์ได้ในอนาคต ตามบาลีตัวอย่างดังนี้.

ตัวอย่าง

๑. บาลี

๓. ปริณญาโร

๑. ปจจุปปนนาโร

(ก) อนุโลม

๔๓๕. (ก) โย จกฺขุนฺทริยํ ปริชานาติ โส โสตฺนทริยํ ปริชานาตฺติ? อามนฺตา.

(ข) โย วา ปน โสตฺนทริยํ ปริชานาติ โส จกฺขุนฺทริยํ ปริชานาตฺติ? อามนฺตา.

(ก) โย จกฺขุนฺทริยํ ปริชานาติ โส โทมนสฺสทริยํ ปชหตฺติ? โน.

(ข) โย วา ปน โทมนสฺสทริยํ ปชหติ โส จกฺขุนฺทริยํ ปริชานาตฺติ? โน.

(ก) โย จกฺขุนฺทริยํ ปริชานาติ โส อนญฺญาตญฺญุสสามีนทริยํ ภาเวตฺติ? โน.

(ข) โย วา ปน อนญฺญาตญฺญุสสามีนทริยํ ภาเวติ โส จกฺขุนฺทริยํ ปริชานาตฺติ? โน.

(ก) โย จกขุนทริย์ ปริชานาติ โส อณฺญทริย์ ภาเวตีติ? อามนตา.

(ข) โย วา ปน อณฺญทริย์ ภาเวติ โส จกขุนทริย์ ปริชานาตีติ?

ทเว ปุคฺคลา อณฺญทริย์ ภาเวติ โน จ จกขุนทริย์ ปริชานนติ. อคฺคมคฺคสมงฺคี อณฺญทริยญจ ภาเวติ จกขุนทริยญจ ปริชานาติ.

(ก) โย จกขุนทริย์ ปริชานาติ โส อณฺญาตาวินทริย์ สจฺฉิกโรตีติ? โน.

(ข) โย วา ปน อณฺญาตาวินทริย์ สจฺฉิกโรติ โส จกขุนทริย์ ปริชานาตีติ? โน.

(จกขุนทริยมูลก)

๒. การแปลคำต่อคำ

๓. ปริณญาวาโร – ปริณญาวาร/

๑. ปจฺจุปปนฺนวาโร – ปจฺจุปปนฺนวาร/

(ก) อนฺุโลมํ – อนฺุโลมบุคฺค/

[จกขุนทริยมูลก – จกขุนทริยมูลกนัย]

๔๓๕. (ก) “โย – ไต/ [ปุคฺคโล – บุคฺค]/ จกขุนทริย์ – ซึ่งอินทริย์คือดวงตา/ ปริชานาติ – ย่อมกำหนดรู้/ โส – นั้น/ [ปุคฺคโล – บุคฺค]/ โสตินทริย์ – ซึ่งอินทริย์คือหู/ ปริชานาติ”ติ? – ชื่อว่าย่อมกำหนดรู้”ดังนี้?/ อามนตา. – ใช่/

(ข) “โย – ไต/ วา ปน – ก็ หรือว่า/ [ปุคฺคโล – บุคฺค]/ โสตินทริย์ – ซึ่งอินทริย์คือหู/ ปริชานาติ”ติ – ย่อมกำหนดรู้/ โส – นั้น/ [ปุคฺคโล – บุคฺค]/ จกขุนทริย์ – ซึ่งอินทริย์คือดวงตา/ ปริชานาติ”ติ? – ชื่อว่าย่อมกำหนดรู้”ดังนี้?/ อามนตา. – ใช่/

(ก) “โย – ไต/ [ปุคฺคโล – บุคฺค]/ จกขุนทริย์ – ซึ่งอินทริย์คือดวงตา/ ปริชานาติ – ย่อมกำหนดรู้/ โส – นั้น/ [ปุคฺคโล – บุคฺค]/ โทมนสฺสินทริย์ – ซึ่งอินทริย์คือความเป็นแห่งบุคคลผู้มีใจอันโทษประทุษร้ายแล้ว/ ปชฺหติ”ติ? – ชื่อว่ากำลังละ”ดังนี้?/ โน. – ห้ามได้/

(ข) “โย – ไต/ วา ปน – ก็ หรือว่า/ [ปุคฺคโล – บุคฺค]/ โทมนสฺสินทริย์ – ซึ่งอินทริย์คือความเป็นแห่งบุคคลผู้มีใจอันโทษประทุษร้ายแล้ว/ ปชฺหติ – ย่อมละออก/ โส – นั้น/ [ปุคฺคโล – บุคฺค]/ จกขุนทริย์ – ซึ่งอินทริย์คือดวงตา/ ปริชานาติ”ติ? – ชื่อว่าย่อมกำหนดรู้”ดังนี้?/ โน. – ห้ามได้/

(ก) “โย – ไต/ [ปุคฺคโล – บุคฺค]/ จกขุนทริย์ – ซึ่งอินทริย์คือดวงตา/ ปริชานาติ – ย่อมกำหนดรู้/ โส – นั้น/ [ปุคฺคโล – บุคฺค]/ อนณฺญาตณฺณสฺสามิตินทริย์ – ยังอินทริย์ของบุคคลผู้ดำเนินไปเฉพาะแล้วด้วยความมุ่งว่าจักรู้แจ้งซึ่งสัจธรรมที่ไม่รู้แจ้งแล้ว/ ภาเวตี”ติ? – ชื่อว่ากำลังให้เจริญ”ดังนี้?/ โน. – ห้ามได้/

(ข) “โย – ไต/ วา ปน – ก็ หรือว่า/ [ปุคฺคโล – บุคฺค]/ อนณฺญาตณฺณสฺสามิตินทริย์ – ยังอินทริย์ของบุคคลผู้ดำเนินไปเฉพาะแล้วด้วยความมุ่งว่าจักรู้แจ้งซึ่งสัจธรรมที่ไม่รู้แจ้งแล้ว/ ภาเวติ – ย่อมให้เจริญ/ โส – นั้น/ [ปุคฺคโล – บุคฺค]/ จกขุนทริย์ – ซึ่งอินทริย์คือดวงตา/ ปริชานาติ”ติ? – ชื่อว่าย่อมกำหนดรู้”ดังนี้?/ โน. – ห้ามได้/

(ก) “โย – ไต/ [บุคฺโล – บุคฺล]/ จกฺขุนฺทริยํ – ซึ่งอินทริยํคือดวงตา/ ปริขานาติ – ย่อมกำหนดรู้/ โส – นั้น/ [บุคฺโล – บุคฺล]/ อณฺณินฺทริยํ – ยังอินทริยํคือความรู้ที่ควรรู้อย่าง/ ภาเวติ”ติ? – ชื่อว่ากำลังให้เจริญ”ดังนี้?/ อามนฺตา. – ใช่/

(ข) “โย – ไต/ วา ปน – ก็ หรือว่า/ [บุคฺโล – บุคฺล]/ อณฺณินฺทริยํ – ยังอินทริยํคือความรู้ที่ควรรู้อย่าง/ ภาเวติ – ย่อมให้เจริญ/ โส – นั้น/ [บุคฺโล – บุคฺล]/ จกฺขุนฺทริยํ – ซึ่งอินทริยํคือดวงตา/ ปริขานาติ”ติ? – ชื่อว่าย่อมกำหนดรู้”ดังนี้?/

ทเว – ๒ จำพวก/ บุคฺคลา – บุคฺลทั้งหลาย/ อณฺณินฺทริยํ – ยังอินทริยํคือความรู้ที่ควรรู้อย่าง/ ภาเวติ – กำลังให้เจริญ/ โน – ห้ามได้/ จ – แต่ว่า จกฺขุนฺทริยํ – ซึ่งอินทริยํคือดวงตา/ ปริขานนติ – ย่อมกำหนดรู้/

อคฺคมคฺคสมฺมจฺติ – ผู้ดำเนินไปพร้อมด้วยหนทางที่ยอดเยี่ยมโดยปกติ/ [บุคฺโล – บุคฺล]/ อณฺณินฺทริยณฺจ – ยังอินทริยํคือความรู้ที่ควรรู้อย่าง ด้วย/ ภาเวติ – ย่อมให้เจริญ/ จกฺขุนฺทริยณฺจ – ซึ่งอินทริยํคือดวงตา ด้วย/ ปริขานาติ. – ย่อมกำหนดรู้/

(ก) “โย – ไต/ [บุคฺโล – บุคฺล]/ จกฺขุนฺทริยํ – ซึ่งอินทริยํคือดวงตา/ ปริขานาติ – ย่อมกำหนดรู้/ โส – นั้น/ [บุคฺโล – บุคฺล]/ อณฺญาตาวิณฺทริยํ – ซึ่งอินทริยํของบุคฺลผู้รู้ยิ่งแล้ว/ สจฺจฉิกโรติ”ติ? – ชื่อว่าย่อมกระทำให้แจ้ง”ดังนี้?/ โน. – ห้ามได้/

(ข) “โย – ไต/ วา ปน – ก็ หรือว่า/ [บุคฺโล – บุคฺล]/ อณฺญาตาวิณฺทริยํ – ซึ่งอินทริยํของบุคฺลผู้รู้ยิ่งแล้ว/ สจฺจฉิกโรติ; – ย่อมกระทำให้แจ้ง/ โส – นั้น/ [บุคฺโล – บุคฺล]/ จกฺขุนฺทริยํ – ซึ่งอินทริยํคือดวงตา/ ปริขานาติ”ติ? – ชื่อว่าย่อมกำหนดรู้”ดังนี้?/ โน. – ห้ามได้/

[จกฺขุนฺทริยมฺมูลกํ – จักขุนฺทริยมฺมูลกนฺนํ/ นิฏฺฐิตํ – จบแล้ว]/

๓. การแปลโดยความ

๓. ปริญญาवार ๑. ปัจจุบันนवार

อนุโลมบุคคล

จักขุนทรียมูลกนัย

[๔๓๕] อน. บุคคลใดกำลังกำหนดรู้จักขุนทรีย บุคคลนั้นก็กำลังกำหนดรู้โสตินทรียใช่ไหม

วิ. ใช่

ปฏ. บุคคลใดกำลังกำหนดรู้โสตินทรีย บุคคลนั้นก็กำลังกำหนดรู้จักขุนทรียใช่ไหม

วิ. ใช่

อน. บุคคลใดกำลังกำหนดรู้จักขุนทรีย บุคคลนั้นก็กำลังละโทมนัสสินทรีย ใช่ไหม

วิ. ไม่ใช่

ปฏ. บุคคลใดกำลังละโทมนัสสินทรีย บุคคลนั้นก็กำลังกำหนดรู้จักขุนทรีย ใช่ไหม

วิ. ไม่ใช่

อน. บุคคลใดกำลังกำหนดรู้จักขุนทรีย บุคคลนั้นก็กำลังเจริญอนัญญาตัญญูสามิตินทรียใช่ไหม

วิ. ไม่ใช่

ปฏ. บุคคลใดกำลังเจริญอนัญญาตัญญูสามิตินทรีย บุคคลนั้นก็กำลังกำหนดรู้จักขุนทรียใช่ไหม

วิ. ไม่ใช่

อน. บุคคลใดกำลังกำหนดรู้จักขุนทรีย บุคคลนั้นก็กำลังเจริญอัญญินทรีย ใช่ไหม

วิ. ใช่

ปฏ. บุคคลใดกำลังเจริญอัญญินทรีย บุคคลนั้นก็กำลังกำหนดรู้จักขุนทรีย ใช่ไหม

วิ. ใช่

อน. บุคคลใดกำลังกำหนดรู้จักขุนทรีย บุคคลนั้นก็กำลังทำให้แจ้งอัญญาตาวินทรียใช่ไหม

วิ. ไม่ใช่

ปฏ. บุคคลใดกำลังทำให้แจ้งอัญญาตาวินทรีย บุคคลนั้นก็กำลังกำหนดรู้จักขุนทรียใช่ไหม

วิ. ไม่ใช่

จักขุนทรียมูลกนัย จบ^๖

^๖ อภ.ย. (ไทย) ๓๙/๔๓๖/๔๓๗-๖๐๖-๖๐๗.

๔. สรุป

ทรงจำแนกการละด้วยขณะต่าง ๆ คือ

๑. อนาคามีมคฺคิภูบุคคล (บุคคลผู้ตั้งอยู่ในอนาคามีมรรค) ได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่กำลังละโทมนัสสินทรีย์
๒. อนาคามีผลิภูบุคคล (บุคคลผู้ตั้งอยู่ในอนาคามีผลหรือพระอนาคามี) อรหัตตมคฺคิภู บุคคล (บุคคลผู้ตั้งอยู่ในอรหัตตมรรค) และอรหัตตผลิภูบุคคล (บุคคลผู้ตั้งอยู่ในอรหัตตผล หรือพระอรหันต์) ได้ชื่อว่า เป็นผู้ละโทมนัสสินทรีย์ได้แล้ว
๓. ภัพพบุณฺชน โสตาปัตติมคฺคิภูบุคคล (บุคคลผู้ตั้งอยู่ในโสตาปัตติมรรค) โสตาปัตติ ผลิภูบุคคล (บุคคลผู้ตั้งอยู่ในโสตาปัตติผล) และสกทาคามีบุคคล ได้ชื่อว่า เป็นผู้ละโทมนัสสินทรีย์ได้ในอนาคต

ข้อคิดตามหลักกรรม

ทรงจำแนกการบรรลอรหัตตผลด้วยขณะต่าง ๆ ได้แก่

๑. ผู้ที่กำลังบรรลอรหัตตผล ได้ชื่อว่า เป็นผู้กำลังบรรลอุญฺญาตาวินทริย
๒. ผู้บรรลอรหัตตผลแล้ว ได้ชื่อว่า เป็นผู้บรรลอุญฺญาตาวินทริยแล้ว
๓. ภัพพบุณฺชนและพระอริยบุคคลอื่น ๆ นอกจากพระอรหันต์ ได้ชื่อว่าเป็นผู้จะบรรล อุญฺญาตาวินทริยได้ในอนาคต
๔. อรหัตตมคฺคิภูบุคคล ได้ชื่อว่า เป็นผู้กำลังกำหนดรู้อินทริย ๑๘ ประการที่เหลือ คือ จักขุนทริยจนถึงสมาธิ นทริย
๕. อรหัตตผลิภูบุคคล ได้ชื่อว่า เป็นผู้กำหนดรู้อินทริย ๑๘ ประการ เหล่านี้มาแล้ว
๖. ภัพพบุณฺชน มคฺคิภูบุคคลเบื้องต้น ๓ จำพวก และผลิภูบุคคลเบื้องต้น ๓ จำพวก ได้ชื่อว่า เป็นผู้จะกำหนดรู้อินทริย ๑๘ ประการเหล่านั้นได้ในอนาคต.

บทที่ ๖

อินทริยมก: จักขุนทริยมูลกนัย

ในปริญญาวาร ทรงแสดงไว้โดยละเอียดเหมือนชั้นธมมกและอายตนมก ในวาระนี้
ทรงแสดงปหานปริญญาไว้ ดังนี้

ก. ทรงจำแนกสภาวะของอิทธิยต่าง ๆ ด้วยคำกิริยา

๑. โทมนัสสินทริยเป็นสภาวะธรรมที่ควรละ จึงทรงแสดงด้วยคำกิริยาว่า ปชหิสสนติ

๒. อนัญญาตถญญสสามิตินทริยและอญฺญินทริยเป็นสภาวะธรรมที่ควรเจริญ จึงทรงแสดงด้วยคำ
กิริยาว่า ภาเวสสนติ

๓. อัญญาตาวินทริยเป็นสภาวะธรรมที่ควรบรรลุ จึงทรงแสดงด้วยคำกิริยาว่า สจฺจนิสฺสตี

๔. อินทริยที่เหลือเป็นสภาวะธรรมที่ควรรู้ จึงทรงแสดงด้วยคำกิริยาว่า ปริหานิสฺสตี ตามบาลีตัวอย่าง
ดังนี้

ตัวอย่าง

๑. บาลี

๓. อนาคตวโร

(ก) อนุโลม

๔๕๑. (ก) โย จกฺขุนทริยํ ปริหานิสฺสตี โส โทมนัสสินทริยํ ปชหิสฺสตีติ?

ทเว ปุคฺคลา จกฺขุนทริยํ ปริหานิสฺสตี โน จ โทมนัสสินทริยํ ปชหิสฺสตี. ปยจ ปุคฺคลา จกฺขุนทริยญจ ปริหา
นิสฺสตี โทมนัสสินทริยญจ ปชหิสฺสตี.

(ข) โย วา ปน โทมนัสสินทริยํ ปชหิสฺสตี โส จกฺขุนทริยํ ปริหานิสฺสตีติ? อามนฺตา.

(ก) โย จกฺขุนทริยํ ปริหานิสฺสตี โส อนญฺญาตถญญสสามิตินทริยํ ภาเวสฺสตีติ?

ฉ ปุคฺคลา จกฺขุนทริยํ ปริหานิสฺสตี โน จ อนญฺญาตถญญสสามิตินทริยํ ภาเวสฺสตี. เป ปุณฺณชฺชา มคฺคํ ปฏฺฐิส
สนตี เต จกฺขุนทริยญจ ปริหานิสฺสตี อนญฺญาตถญญสสามิตินทริยญจ ภาเวสฺสตี.

(ข) โย วา ปน อนญฺญาตถญญสสามิตินทริยํ ภาเวสฺสตี โส จกฺขุนทริยํ ปริหานิสฺสตีติ? อามนฺตา.

(ก) โย จกฺขุนทริยํ ปริหานิสฺสตี โส อญฺญินทริยํ ภาเวสฺสตีติ อามนฺตา.

(ข) โย วา ปน อญฺญินทริยํ ภาเวสฺสตี โส จกฺขุนทริยํ ปริหานิสฺสตีติ? อามนฺตา.

(ก) โย จกฺขุนทริยํ ปริหานิสฺสตี โส อญฺญาตาวินทริยํ สจฺจนิสฺสตีติ? อามนฺตา.

(ข) โย วา ปน อญฺญาตาวินทริยํ สจฺจนิสฺสตี โส จกฺขุนทริยํ ปริหานิสฺสตีติ?

อคคมคคสมงคี่ อยญาตาวินทริย์ สจจิกิริสสนติ โน จ จกขุนทริย์ ปรีชานิสสนติ. สดต ปุคคลา อยญาตาวินท
ริยญจ สจจิกิริสสนติ จกขุนทริยญจ ปรีชานิสสนติ. (จกขุนทริยมูลกั)

๒. การแปลคำต่อคำ

๓. อนาคตวาโร – ที่มาไม่ถึงแล้ววาร์/

(ก) อนุโลม – อนุโลม/

[จกขุนทริยมูลกั – จักขุนทริยมูลกนัย]

๔๕๑. (ก) “โย – ไต/ [ปุคคโล – บุคคล]/ จกขุนทริย์ – ซึ่งอินทริย์คือดวงตา/ ปรีชานิสสนติ – จักกำหนดรู้/
โส – นั้น/ [ปุคคโล – บุคคล]/ โทมนสสินทริย์ – ซึ่งอินทริย์คือความเป็นแห่งบุคคลผู้มีใจอันโทษประทุษร้ายแล้ว/
ปชหิสสนติ”ติ? – ชื่อว่าจักละ”ดังนี้?/

ทเว – ๒ จำพวก/ ปุคคลา – บุคคลทั้งหลาย/ จกขุนทริย์ – ซึ่งอินทริย์คือดวงตา/ ปรีชานิสสนติ – จักกำหนด
รู้/ โน – หามิได้/ จ – แต่ว่า/ โทมนสสินทริย์ – ซึ่งอินทริย์คือความเป็นแห่งบุคคลผู้มีใจอันโทษประทุษร้ายแล้ว/
ปชหิสสนติ. – จักละ/

ปญจ – ๕ จำพวก/ ปุคคลา – บุคคลทั้งหลาย/ จกขุนทริยญจ – ซึ่งอินทริย์คือดวงตา ด้วย/ ปรีชานิสสนติ –
จักกำหนดรู้/ โทมนสสินทริยญจ – ซึ่งอินทริย์คือความเป็นแห่งบุคคลผู้มีใจอันโทษประทุษร้ายแล้ว ด้วย/ ปชหิสสนติ.
– จักละ/

(ข) “โย – ไต/ วา ปน – ก็ หรือว่า/ [ปุคคโล – บุคคล]/ โทมนสสินทริย์ – ซึ่งอินทริย์คือความเป็นแห่งบุคคล
ผู้มีใจอันโทษประทุษร้ายแล้ว/ ปชหิสสนติ – จักละ/ โส – นั้น/ [ปุคคโล – บุคคล]/ จกขุนทริย์ – ซึ่งอินทริย์คือดวงตา/
ปรีชานิสสนติ”ติ? – ชื่อว่าจักกำหนดรู้”ดังนี้?/ อามนตา. – ใช่/

(ก) “โย – ไต/ [ปุคคโล – บุคคล]/ จกขุนทริย์ – ซึ่งอินทริย์คือดวงตา/ ปรีชานิสสนติ – จักกำหนดรู้/ โส –
นั้น/ [ปุคคโล – บุคคล]/ อนญญาตญญุสสามิตินทริย์ – ยังอินทริย์ของบุคคลผู้ดำเนินไปเฉพาะแล้วด้วยความมุ่งว่าจัก
รู้แจ้งซึ่งสัจธรรมที่ไม่รู้แจ้งแล้ว/ ภาเวสสนติ”ติ? – ชื่อว่าจักให้เจริญ”ดังนี้?/

ฉ – ๖ จำพวก/ ปุคคลา – บุคคลทั้งหลาย/ จกขุนทริย์ – ซึ่งอินทริย์คือดวงตา/ ปรีชานิสสนติ – จักกำหนดรู้/
โน – หามิได้/ จ – แต่ว่า/ อนญญาตญญุสสามิตินทริย์ – ยังอินทริย์ของบุคคลผู้ดำเนินไปเฉพาะแล้วด้วยความมุ่งว่า
จักรู้แจ้งซึ่งสัจธรรมที่ไม่รู้แจ้งแล้ว/ ภาเวสสนติ. – จักให้เจริญ/ อนญญาตญญุสสามิตินทริย์ – ยังอินทริย์ของบุคคลผู้
ดำเนินไปเฉพาะแล้วด้วยความมุ่งว่าจักรู้แจ้งซึ่งสัจธรรมที่ไม่รู้แจ้งแล้ว/ ภาเวสสนติ. – จักให้เจริญ/

เย – เหล่าใด/ [ปุคคลา – บุคคลทั้งหลาย]/ ปุณฺณชานา – เป็นปุณฺณชาน/ มคคั – ซึ่งหนทาง/ ปฏิลภิสสนติ – จัก
ได้/ เต – เหล่านั้น/ [ปุคคลา – บุคคลทั้งหลาย]/ จกขุนทริยญจ – ซึ่งอินทริย์คือดวงตา ด้วย/ ปรีชานิสสนติ – จัก
กำหนดรู้/ อนญญาตญญุสสามิตินทริยญจ – ยังอินทริย์ของบุคคลผู้ดำเนินไปเฉพาะแล้วด้วยความมุ่งว่าจักรู้แจ้งซึ่งสัจ
ธรรมที่ไม่รู้แจ้งแล้ว ด้วย/ ภาเวสสนติ. – จักให้เจริญ/

(ข) “โย – ไต/ วา ปน – ก็ หรือว่า/ [บุคคลโล – บุคคล]/ อนณฺญาตณฺณสสามิตินฺทริยํ – ยังอินทริยของบุคคลผู้ดำเนินไปเฉพาะแล้วด้วยความมุ่งว่าจักรู้แจ้งซึ่งสัจธรรมที่ไม่รู้แจ้งแล้ว/ ภาเวสสติ – จักให้เจริญ/ โส – นั้น/ [บุคคลโล – บุคคล]/ จกฺขุนทริยํ – ซึ่งอินทริยคือดวงตา/ ปริหานิสสติ”ติ? – ชื่อว่าจักกำหนดรู้”ดังนี้?/ อามนฺตา. – ใช่/

(ก) “โย – ไต/ [บุคคลโล – บุคคล]/ จกฺขุนทริยํ – ซึ่งอินทริยคือดวงตา/ ปริหานิสสติ – จักกำหนดรู้/ โส – นั้น/ [บุคคลโล – บุคคล]/ อยณฺณทริยํ – ยังอินทริยคือความรู้ที่ควรรู้อย่าง/ ภาเวสสติ”ติ – จักให้เจริญ”ดังนี้?/ อามนฺตา. – ใช่/

(ข) “โย – ไต/ วา ปน – ก็ หรือว่า/ [บุคคลโล – บุคคล]/ อยณฺณทริยํ – ยังอินทริยคือความรู้ที่ควรรู้อย่าง/ ภาเวสสติ – จักให้เจริญ/ โส – นั้น/ [บุคคลโล – บุคคล]/ จกฺขุนทริยํ – ซึ่งอินทริยคือดวงตา/ ปริหานิสสติ”ติ? – ชื่อว่าจักกำหนดรู้”ดังนี้?/ อามนฺตา. – ใช่/

(ก) “โย – ไต/ [บุคคลโล – บุคคล]/ จกฺขุนทริยํ – ซึ่งอินทริยคือดวงตา/ ปริหานิสสติ – จักกำหนดรู้/ โส – นั้น/ [บุคคลโล – บุคคล]/ อยณฺญาตาวิณฺทริยํ – ซึ่งอินทริยของบุคคลผู้รู้อย่างแล้ว/ สจฺฉนิกริสสติ”ติ? – จักกระทำให้แจ้ง”ดังนี้?/ อามนฺตา. – ใช่/

(ข) “โย – ไต/ วา ปน – ก็ หรือว่า/ [บุคคลโล – บุคคล]/ อยณฺญาตาวิณฺทริยํ – ซึ่งอินทริยของบุคคลผู้รู้อย่างแล้ว/ สจฺฉนิกริสสติ – จักกระทำให้แจ้ง/ โส – นั้น/ [บุคคลโล – บุคคล]/ จกฺขุนทริยํ – ซึ่งอินทริยคือดวงตา/ ปริหานิสสติ”ติ? – ชื่อว่าจักกำหนดรู้”ดังนี้?/

อคฺคมคฺคสมฺภวํ – ผู้ดำเนินไปพร้อมด้วยหนทางที่ยอดเยี่ยมโดยปกติ/ [บุคคลโล – บุคคล]/ ผู้ดำเนินไปพร้อมด้วยหนทางที่ยอดเยี่ยมโดยปกติ/ [บุคคลโล – บุคคล]/ อยณฺญาตาวิณฺทริยํ – ซึ่งอินทริยของบุคคลผู้รู้อย่างแล้ว/ สจฺฉนิกริสสติ – จักกระทำให้แจ้ง/ โน – หามิได้/ จ – แต่ว่า/ จกฺขุนทริยํ – ซึ่งอินทริยคือดวงตา/ ปริหานิสสติ. – จักกำหนดรู้/

สตฺต – ๗ จำพวก/ ปุคฺคลา – บุคคลทั้งหลาย/ อยณฺญาตาวิณฺทริยญจ – ซึ่งอินทริยของบุคคลผู้รู้อย่างแล้ว ด้วย/ สจฺฉนิกริสสนฺติ – จักกระทำให้แจ้ง/ จกฺขุนทริยญจ – ซึ่งอินทริยคือดวงตา ด้วย/ ปริหานิสสนฺติ. – จักกำหนดรู้/ [จกฺขุนทริยมูลกํ – จักขุนทริยมูลกนัย/ นิฏฐิตํ – จบแล้ว]/

๓. การแปลโดยความ

๓. อนาคตวาร

อนุโลม

จักขุนทริยมูลกนัย

[๔๕๑] อนุ. บุคคลใดจักกำหนดรู้จักขุนทริยํ บุคคลนั้นก็จักละโหมนัสสินทริยํใช้ไหม

วิ. บุคคล ๒ จำพวกจักกำหนดรู้จักขุนทริยํ แต่ไม่ใช่จักละโหมนัสสินทริยํ บุคคล ๕ จำพวกจักกำหนดรู้จักขุนทริยํและจักละโหมนัสสินทริยํ

ปฎิ. บุคคลใดจักละโหมนัสสินทริยํ บุคคลนั้นก็จักกำหนดรู้จักขุนทริยํใช้ไหม

วิ. ใช่

อนุ. บุคคลใดจักกำหนดรู้จักขุนทริยํ บุคคลนั้นก็จักเจริญอนณฺญาตณฺณสสามิตินฺทริยํใช้ไหม

วิ. บุคคล ๖ จำพวกจักกำหนดรู้จักขุนทรีย แต่ไม่ใช่จักเจริญอัญญาตัญญูสามีนทรีย บุคคลเหล่าใดเป็น
ปุถุชนจักได้มรรค บุคคลเหล่านั้นจักกำหนดรู้ จักขุนทรียและจักเจริญอัญญาตัญญูสามีนทรีย

ปฏิ. บุคคลใดจักเจริญอัญญาตัญญูสามีนทรีย บุคคลนั้นก็จักกำหนดรู้จักขุนทรียใช่ไหม

วิ. ใช่

อนุ. บุคคลใดจักกำหนดรู้จักขุนทรีย บุคคลนั้นก็จักเจริญอัญญาตัญญูสามีนทรียใช่ไหม

วิ. บุคคล ๒ จำพวกจักกำหนดรู้จักขุนทรีย แต่ไม่ใช่จักเจริญอัญญาตัญญูสามีนทรีย บุคคล ๕ จำพวกจักกำหนดรู้จักขุนทรียและจักเจริญอัญญาตัญญูสามีนทรีย

ปฏิ. บุคคลใดจักเจริญอัญญาตัญญูสามีนทรีย บุคคลนั้นก็จักกำหนดรู้จักขุนทรียใช่ไหม

วิ. ใช่

อนุ. บุคคลใดจักกำหนดรู้จักขุนทรีย บุคคลนั้นก็จักทำให้แจ้งอัญญาตาวินทรียใช่ไหม

วิ. ใช่

ปฏิ. บุคคลใดจักทำให้แจ้งอัญญาตาวินทรีย บุคคลนั้นก็จักกำหนดรู้จักขุนทรียใช่ไหม

วิ. บุคคลผู้พร้อมเพรียงด้วยอรหัตตมรรคจักทำให้แจ้งอัญญาตาวินทรีย แต่ไม่ใช่จักกำหนดรู้จักขุนทรีย บุคคล
๗ จำพวกจักทำให้แจ้งอัญญาตาวินทรียและ ก็จักกำหนดรู้จักขุนทรีย

จักขุนทรียมูลกนิย จบ.^๗

๔. สรุป

อินทรียยมกมีเนื้อหากว้างขวางมาก ยากที่จะแนะนำให้ครอบคลุมทุกประเด็นได้ เท่าที่แนะนำมาเป็น
เกร็ดความรู้เพียงเล็กน้อยเท่านั้น คัมภีร์ยมกทั้งภาค ๑ และภาค ๒ เป็นคัมภีร์ประมวลหลักธรรมฝ่ายปริยัติ มีเนื้อหา
กว้างขวางลึกซึ้ง ที่ทรงจำแนกแจกแจงไว้ด้วยวิธีการยมกที่สลับซับซ้อนและถือว่าเป็นวิธีการทางตรรกศาสตร์จะไม่เข้าใจ
และทำให้ไม่เห็นความสำคัญไปเลย บางทีกลับเห็นว่าเป็นการกล่าวซ้ำ ๆ กันอยู่มาก

ข้อคิดตามหลักธรรม

คัมภีร์ยมกนี้ ผู้ศึกษาผู้มีความเข้าใจดีย่อมได้รับประโยชน์อย่างคุ้มค่า เพราะมีความรู้ในส่วนสำคัญ ๒ ส่วน คือ

๑. ความรู้ความเข้าใจในเรื่ององค์ธรรมที่เป็นเนื้อหาของแต่ละยมกอย่างลึกซึ้ง

๒. ได้มองเห็นโครงสร้างและวิธีดำเนินการแจกแจงองค์ธรรมนั้น ๆ อย่างทะลุปรุโปร่ง เป็นผู้มีความรู้ความ
เข้าใจในเรื่ององค์ธรรมอย่างลึกซึ้งสามารถเก็บองค์ธรรมของบทหน้าที่ หรือสันนิษฐานบท และบทหลังหรือสังสยบทของ
คำถามคู่ คือ อนุโลมปุจฉาและปฏิโลมปุจฉาได้อย่างถูกต้อง.

^๗ ปภ.ย. (ไทย) ๓๙/๔๕๑-๖๒๐-๖๒๑.